

Naslovnica: *Okostje dlakavega nosoroga (Coelodonta antiquitatis) iz Češkega naravoslovnega muzeja v Pragi. Foto: Matija Križnar.*

Proteus

Izbaja od leta 1933

Mesečnik za poljudno naravoslovje

Izdajatelj in založnik:

Priradoslovno društvo Slovenije

Odgovorni urednik:

prof. dr. Radovan Komel

Glavni urednik: dr. Tomaž Sajovic

Uredniški odbor:

Sebastjan Kovač

prof. dr. Milan Brumen

dr. Igor Dakskobler

dr. Andrej Godec

akad. prof. dr. Matija Gogala

dr. Matevž Novak

prof. dr. Gorazd Planinšič

prof. dr. Mihael Jožef Toman

prof. dr. Zvonka Zupanič Slavec

dr. Petra Drašković Pelc

<http://www.proteus.si>

priradoslovno.drustvo@gmail.com

© Priradoslovno društvo Slovenije, 2024.

Vse pravice pridržane.

Razmnoževanje ali reproduciranje celote ali posameznih delov brez pisnega dovoljenja izdajatelja ni dovoljeno.

Lektor: dr. Tomaž Sajovic

Oblikovanje: Eda Pavletič

Angleški prevod: Andreja Šalamon Verbič

Priprava slikovnega gradiva: Marjan Richter

Tisk: Trajanus d.o.o.

Svet revije Proteus:

prof. dr. Nina Gunde – Cimerman

prof. dr. Lučka Kajfež – Bogataj

prof. dr. Tamara Lah – Turnšek

prof. dr. Tomaž Pisanski

doc. dr. Peter Skoberne

prof. dr. Kazimir Tarman

Proteus izdaja Priradoslovno društvo Slovenije. Na leto izide 10 števil, letnik ima 480 strani. Naklada: 1.200 izvodov.

Naslov izdajatelja in uredništva: Priradoslovno društvo Slovenije, Poljanska 6, 1000 Ljubljana, telefon: (01) 252 19 14.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 5,50 EUR, za naročnike 4,32 EUR, za upokojene 3,55 EUR, za dijake in študente 3,36 EUR.

Celoletna naročnina je 43,20 EUR, za upokojene 35,50 EUR, za študente 33,60 EUR. 5 % DDV in poštnina sta vključena v ceno.

Poslovni račun: SI56 6100 0001 3352 882, davčna številka: SI 18379222. Proteus sofinancira: Javna agencija RS za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost. Vsi objavljeni prispevki so recenzirani.

Proteus (tiskana izdaja) ISSN 0033-1805

Proteus (spletna izdaja) ISSN 2630-4147

Uvodnik

»Je kulturna dediščina neki tečaj o vratih iz osemnajstega stoletja ali je kulturna dediščina to, da nekdo v takem ambientu živi, se razvija, ustvarja, povezuje ljudi in ohranja kulturno dediščino pri življenju?« (Franjo Podnar)

Uvodnik v prejšnji številki *Proteusa* sem začel z daljšim navedkom iz razmišljanja *Dediščina je proces*, ki ga je v *Delu* objavil arhitekt in visokošolski učitelj Miloš Kosec (1986-). V njem je Kosec »naslikal«¹ temachno, za obrobni, slovenski kapitalizem značilno sliko odnosa naše osamosvojene države do svoje zgodovinske dediščine. Še pred nekaj leti se je zdelo, da bo taka usoda doletela tudi grajski dvorec Ponoviče pri Litiji. Vendar se je lani propadajočemu »dvorcu nasmešnila sreča: kupila ga je družina Podnar [zanj je odštela manj od izredno nizke, zgolj simbolično postavljene cene sto tisoč evrov; opomba je moja] [...]. Dvojna sreča Ponovič je sestavljena iz tega, da je grad sploh nekdo kupil in začel dela, ter tudi iz dejstva, da kupec ni milijonar, ki bi želel v gradu odpreti elitno kliniko ali

butični hotel. [...] Za družino Podnar konci tedna niso čas za počitek in izlete, ampak priložnost za udarniško delo, pri katerem sodelujejo prav vsi člani družine. Prvi rezultati so že vidni, predvsem pa ima grad po stoletju spet nekoga, ki mu daje novo življenje in zanj skrbi, kar je vredno več kot kubiki betona. Teh nekaj mesecev, kar je družina Podnar začela dela, je dokaz, da pri nas največji problem ni denar, ampak pravočasna in zanesljiva podpora lokalne skupnosti in države, vključno z zavodom za varstvo kulturne dediščine. Če se kljub vsemu na objektu dediščine, ki se ga vsi otepajo, le pojavijo entuziastični lastnik ali najemnik, ki se zaveda, da gre pri oživljanju dediščine za proces, ne pa za hiter gradbeni projekt prenove v luksuzni objekt »dodane vrednosti«, je ključno, da ga javne ustanove

podprejo, strokovna javnost pa proces spremlja in usmerja, kjer je treba.«

Za Kosca je oživljanje gradu Ponoviče svetla, vendar nenavadna in presunljiva izjema pri »ne-ohranjanju« dediščine v samostojni Sloveniji, drugi dve, ki ju omenja Kosec, sta grad Lemberg, »ki ga počasi in z občutkom že več kot petnajst let obnavlja Franci Zidar«, ali pa grad Cmurek, »ki ga je v preteklem desetletju ekipa *Muzeja norosti* skoraj brez sistemske podpore preoblikovala v enega najzgodnejših in družbeno najbolj angažiranih muzejev pri nas«.

Ker o gradu Ponoviče nisem vedel nič, sem moral malo pobrskati po spletu – in bil dobesedno pretresen. Grad Ponoviče je bil v svojem času pomemben grad. Janez Vajkard Valvasor (1641-1693) ga je opisal v svoji *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), v njegovi tedanji renesančni podobi – kasneje so ga barokizirali – ga najdemo upodobljenega tudi v Valvasorjevi *Skicni knjigi v Topografiji Kranjske* (1678-1679). Grad je bil nekoč med najlepšimi na tem območju. Krasil ga je eden najlepših parkov v tem delu Evrope, varoval pa je tudi savsko vodno pot. Več stoletij je bil plemiška rezidenca. Do razpada Avstro-Ogrske monarhije je bila v njem tovarna špirita in kvasa. Med prvo svetovno vojno so se v njem zdravili ranjeni avstro-ogrske vojniki. Leta 1929 je dvorec in posestvo kupila Kranjska banska uprava v Ljubljani in v njem uredila deško vzgajališče (do leta 1936). Ob nemški okupaciji med drugo svetovno vojno je bila v dvorcu nastanjena nemška postojanka. Po vojni je bil dvorec nacionaliziran. Postal je sedež družbenega živinorejskega posestva. Leta 1950 so ga dodelili Kmetijskemu znanstvenemu zavodu Slovenije kot živinorejsko poskusno gospodarstvo, leta 1958 pa je posestvo prevzela Kmetijska zadruga Litija. Prav to lastništvo pa v samostojni Sloveniji gradu ni bilo več v nobeno pomoč. Zadruga ni imela nobene vizije, kaj početi z gradom, kmetijska dejavnost pa zanj ni bila več primerna. Dediščina je začela propadati ...

Pri raziskovanju nadaljnje usode gradu Ponoviče se mi je na spletu »odprl« članek z gogoljevsko grotesknim naslovom *Za obnovo gradu Ponoviče je do zdaj pokazal zanimanje le en potencialni investitor, pa še ta je umrl* (Nikolaj Vasiljevič Gogolj, 1809-1852, je bil ruski pisatelj ukrajinskega izvora, med drugim je napisal nenavaden roman *Mrtve duše*). Članek – 3. avgusta leta 2010 ga je v *Dnevniku* objavila Sabina Lokar – razkriva vso čudaškost

ravnanj oblastnih organov s propadajočo dediščino Ponovič. Naj začnem z »razmišljanjem« Občine Litija: »Občina Litija je v novi občinski prostorski načrt med drugim umestila tudi obnovo gradu Ponoviče, ki že vrsto let klavarno propada. Obnova naj bi potekala v skladu s strategijo razvoja turizma v občini Litija do leta 2015, ki v grajskih prostorih predvideva luksuzni hotel z restavracijo za petičneže, v njegovi okolici pa igrišče za golf z 18 luknjami.« Do umestitve obnove gradu Ponoviče v občinski prostorski načrt »sta se negativno opredelila ministrstvo za kmetijstvo in Zavod za gozdove«. Ocenila sta, da bi bil poseg v prostor prevelik. Občina je iz prostorskega načrta morala izločiti območje, namenjeno gradnji igrišča za golf. To je potencialnega investitorja, zasebnika s Primorskega, odvrnilo od sklenitve pogodbe. Kmalu zatem je umrl. Občina na sicer okrnjeni projekt obnove gradu ni pozabila. Tudi v Centru za razvoj Litija so bili prepričani, da bi uresničitev projekta obnove gradu v turistične namene – grad bi bil namenjen zahtevnim gostom v kombinaciji s podeželskim in rekreativnim turizmom – gotovo bila velika spodbuda za hitrejši razvoj turizma v litijski občini.

Tak način obnove gradu sta, kot smo videli, negativno ocenila že Ministrstvo za kmetijstvo in Zavod za gozdove, »do tako visokoletečih načrtov in ambicij« občine pa so bili precej skeptični tudi lokalni prebivalci: »Skozi naselje namreč vodi ozka in na določenih predelih precej poškodovana cesta, a občina za njeno obnovo očitno ne najde sredstev, saj ni bila uvrščena niti na zadnji seznam vzdrževanja lokalnih cest. To je sicer le eden od primerov, ki bi znal odvrniti »zahtevne goste« gradu.«

Miloš Kosec je v svojem razmišljanju v *Delu* opozoril še na eno problematičnost prenavljanja grajske dediščine, kakršna je »grozila« gradu Ponoviče: »Nič manj tragično ni uničevanje z neustrezno prenovo za neustrezne programe. V stoletne stavbe lahko hotel s štirimi ali petimi zvezdicami umestite samo, če ga radikalno spremenite. Nove kopalnice v vsaki sobi, novi jašek za dvigalo, nove armiranobetonske plošče namesto lesenih stropov, drago in potratno ogrevanje vseh prostorov, pogosto tudi novi, izmišljeni arhitekturni elementi, da bi staro in morda ne dovolj slikovito graščino spremenili v nekaj bolj »pravljničnega«. Tako nastane izmišljena in kičasta novogradnja, kar je po mojem mnenju enako destruktiven proces kot rušenje, samo da je poleg vsega še precej dražje.«

Načelno za ustrezno ravnanje s kulturno dediščino

skrbi država, v Sloveniji Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije z območnimi enotami. Izjava nekdanje direktorice Javnega zavoda za kulturo, mladino in šport Litija v navedenem članku v *Dnevniku* kaže – izostreno in zgoščeno povedano – neko temeljno blokiranost oživljanja kulturne dediščine v osamosvojeni Sloveniji: »Objekt [grad Ponoviče] je razglašen za kulturni spomenik lokalnega pomena in vsak poseg pri obnovi bi moral potrditi Zavod za varstvo kulturne dediščine Ljubljana. To posledično tudi več stane, kljub temu da bi bila obnova že tako ali tako ogromna investicija.« Direktorica si vsote sredstev, potrebnih za obnovo, ni upala niti zamisliti. Po njenem mnenju je tako edina rešitev zasebni kapital. Krog je sklenjen. V marsičem je zagaten in tudi globoko protisloven.

V osamosvojeni Sloveniji je kulturna dediščina zakonsko v javnem interesu: za njeno varstvo skrbijo lokalne skupnosti – to so občine – in država. Prvo protislovje je, da javni interes lahko zagotovimo samo z denarjem, tega pa občine in država, temeljni skrbniki javnega interesa (torej tudi gradu Ponoviče), pogosto nimajo (dovolj). Občine in država so tako pogosto prisiljene propadajočo kulturno dediščino »predati« v roke zasebnemu kapitalu (prostor, namenjen uvodniku, mi preprečuje, da bi podrobneje razmišljal, zakaj je v kapitalizmu kapital lahko močnejši od državnih proračunov). To pa ni samo zamenjava financerja. Nesojeni zasebni lastnik gradu Ponoviče je namreč želel grad spremeniti v zasebni dobičkonosni luksuzni hotel za petične goste (da igrišča za golf ne omenjam), s tem pa kulturno dediščino preprosto uničiti. To drugo dobesedno »uničujoče« protislovje (skupaj s prvim, da država ne more več ustrezno financirati javnega interesa) poraja tematsko vprašanje: Ali kapitalizem sploh še omogoča tisto pristno razumevanje kulturne dediščine kot javne dobrine?

To vprašanje se mi je v vsej ostrini zastavilo šele potem, ko sem v članku *Družina Podnar bo obnovila grad Ponoviče v Litiji*, objavljenem 13. aprila letos na Multimedijškemu centru RTV Ljubljane, prebral sledeči odlomek: »A pojmovanje kulturne dediščine je pri nas lahko kompleksno. Leta se za grad ni zmenil nihče, ko pa se posameznik loti obnove, ga pristojni takoj zasujejo s kupom pravil. *Je kulturna dediščina neki tečaj o vratih iz osemnajstega stoletja ali je kulturna dediščina to, da nekdo v takem ambientu živi, se razvija, ustvarja, povezuje ljudi in obranja kulturno dediščino pri življenju,*« se sprašuje

je Podnar.« V Podnarjevi izjavi se razkrivata dva koncepta kulturne dediščine. Prvega – *kulturna dediščina je tečaj o vratih iz osemnajstega stoletja* – po Podnarju »zagovarja« država, najbolj verjetno Zavod za varstvo kulturne dediščine, drugega pa novi lastniki gradu Podnarjevi – *kulturna dediščina je to, da nekdo v takem ambientu živi, se razvija, ustvarja, povezuje ljudi in obranja kulturno dediščino pri življenju*. Koncepta sta – vsaj na prvi pogled – nasprotujoča: država govori in poučuje o kulturni dediščini, družina Podnar s petimi otroki, eden ima Downov sindrom, kulturno dediščino živi, oživlja in poklanja ljudem: želijo si ustvariti središče, kjer se bodo srečevali študenti z vsega sveta ter slikali, preučevali zgodovino in arhitekturo, radi bi povezali ljudi iz sveta literature, umetnosti in kulture in verjamejo, da bo grad Ponoviče v desetih letih postal svetovno prepoznano središče, Litija pa kulturno prepoznavni prostor. Država pri obnovi Ponovič s predpisanimi tečaji zagovarja koncept stroke/znanosti. Ali so torej Podnarjevi proti strokam/znanosti? Prav gotovo ne, saj so po besedah Jožice Podnar »navsezlasti stike s strokovnjaki z geološkega inštituta, umetnostnimi zgodovinarji, arhitekti, s profesorjem na filozofski fakulteti, poznavalci gline in lončarstva«. Podnarjevim se pri obnovi gradu zdi strokovna/znanstvena pomoč strokovnjakov očitno zelo koristna, od države zahtevano pa razumejo (bolj) kot birokratsko »ustvarjanje težav« – posplošeno rečeno, država s svojo močjo z obveznimi strokovnimi/znanstvenimi tečaji o umetnozgodovinskih gradbenih prvinah izvaja *abstraktni vsebinski formalizem*, ki Podnarjevim pri konkretnem oživljanju grajske dediščine v bistvu ni v kakšno večjo pomoč. Drugače povedano, med tečaji in konkretnim oživljanjem dediščine ni *organske vsebinske povezave*. (Konec koncev je že sama zahodnoveška znanost zaradi svojega *razumskega predstavljanja* resničnosti vedno v »nasprotju« s človekovo pristno *izkušnjo* te resničnosti.) Kapitalistična država ima tudi v tem primeru velike težave s pristnim razumevanjem kulturne dediščine kot javne dobrine. Kako naj razume, da neka družina s svojimi rokami obnavlja in oživlja kulturno dediščino pod »socialističnim« (narekuje lahko mirno ukinemo) geslom »gradimo svetlejšo, spodbudnejšo in bolj vključujočo prihodnost za vse«, – ko pa v družbi, v kateri živimo, velja (le) denar in dobiček?

Tomaž Sajovic